

**PSIXOLOGIK KORRUPSIYA FENOMENI: MODDIY MANFAATLARSIZ
AMALDOR IRODASINI MANIPULYATSIYA QILISH MEKANIZMLARI VA
UNGA QARSHI PROFILAKTIK YONDASHUV**

Ismatullayeva Madina Xayriddin qizi

Jamoat Xavfsizligi Universiteti 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada korrupsiyaning yangi yashirin ko‘rinishi — psixologik korrupsiya fenomeni ilmiy tahlil qilinadi. Ushbu shaklda moddiy manfaat berilmasdan, amaldorning irodasi ma’naviy qaramlik, minnatdorlik hissi, ijtimoiy bog‘liqlik va kelajakdagi manfaat va’dalari orqali manipulyatsiya qilinadi. Tadqiqotda psixologik korrupsiyaning mexanizmlari, uning an’anaviy korrupsiyadan xavfli jihatlari, isbotlashdagi murakkabliklar hamda xalqaro amaliyotda, xususan, European Public Prosecutor’s Office tavsiyalariga asoslangan profilaktik choralar tahlil qilinadi. Shuningdek, jamiyatdagi ayrim ijtimoiy odatlar ushbu hodisaga qanday zamin yaratishi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *psixologik korrupsiya, minnatdorlik tuzog‘i, ijtimoiy qaramlik, ma’naviy qaramlik, oltin ko‘prik, etik profilaktika, sovutish davri, manfaatlar to‘qnashuvi*

**ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОРРУПЦИИ: МЕХАНИЗМЫ
МАНИПУЛЯЦИИ ВОЛЕЙ ДОЛЖНОСТНОГО ЛИЦА БЕЗ МАТЕРИАЛЬНОЙ
ВЫГОДЫ И ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ**

Аннотация: *В статье анализируется новая скрытая форма коррупции — феномен психологической коррупции. В данной форме без предоставления материальных благ воля должностного лица манипулируется посредством моральной зависимости, чувства благодарности, социальной привязанности и обещаний будущих выгод. Рассматриваются механизмы психологической коррупции, её опасность по сравнению с традиционными формами, сложности доказывания, а также профилактические меры на основе рекомендаций European Public Prosecutor’s Office. Отдельное внимание уделено социальным привычкам, способствующим данному явлению.*

Ключевые слова: *психологическая коррупция, ловушка благодарности, социальная зависимость, моральная зависимость, «золотой мост», этическая профилактика, период охлаждения, конфликт интересов.*

**THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGICAL CORRUPTION:
MECHANISMS OF MANIPULATING AN OFFICIAL’S WILL WITHOUT
MATERIAL BENEFIT AND PREVENTIVE APPROACHES**

Abstract: *This article analyzes a new hidden form of corruption — the phenomenon of psychological corruption. In this form, without providing material benefits, an official’s will is manipulated through moral dependency, gratitude traps, social affiliation, and promises*

of future advantages. The study explores the mechanisms of psychological corruption, its dangers compared to traditional corruption, evidentiary challenges, and preventive measures based on recommendations of the European Public Prosecutor’s Office. It also highlights how certain social norms create fertile ground for this phenomenon.

Keywords: *psychological corruption, gratitude trap, social dependency, moral dependency, golden bridge promise, ethical prevention, cooling-off period, conflict of interest.*

INTRODUCTION (KIRISH)

Zamonaviy jamiyatda korrupsiya tushunchasi ko‘pincha moddiy manfaat — pul, qimmatbaho buyum yoki moliyaviy imtiyoz bilan bog‘lab talqin qilinadi. Biroq korrupsiyaning evolyutsiyasi shuni ko‘rsatmoqdaki, manfaat har doim ham moddiy ko‘rinishda bo‘lmaydi. So‘nggi yillarda korrupsiyaning yanada yashirin, nozik va murakkab shakli — psixologik korrupsiya fenomeni ilmiy va amaliy doiralarda muhokama qilina boshladi [1]. 2026-yilda European Public Prosecutor’s Office ushbu hodisani korrupsiyaning yangi yashirin ko‘rinishi sifatida tahlil qilib, amaldor irodasining moddiy manfaatlarsiz manipulyatsiya qilinishi xavfiga e‘tibor qaratdi [2].

Psixologik korrupsiya shunday jarayonki, unda amaldorga hech qanday pul yoki moddiy boylik berilmaydi, biroq u ma‘naviy qaramlik, minnatdorlik hissi, ijtimoiy bog‘liqlik va kelajakdagi manfaat va‘dalari orqali ma‘lum shaxs yoki guruh manfaatiga xizmat qilishga yo‘naltiriladi. Bunday ta‘sir natijasida amaldor qaror qabul qilish jarayonida qonun va xizmat burchidan ko‘ra, o‘zini “qarzdor” his qilgan shaxs manfaatini ustun qo‘ya boshlaydi [28]. Natijada korrupsiyaning klassik belgilari ko‘rinmasada, uning mohiyati — xolislikning buzilishi va adolat tamoyilining yemirilishi — yuzaga keladi.

Mazkur hodisa ayniqsa xavfli bo‘lib, uni aniqlash va isbotlash deyarli imkonsizdir. Chunki pul harakati, moliyaviy iz, yoki aniq moddiy almashinuv mavjud emas. Barcha jarayon “do‘stona munosabat”, “hurmat”, “e‘tibor”, “beg‘araz yordam” ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Shu bois psixologik korrupsiya huquqiy mexanizmlardan ko‘ra ko‘proq axloqiy, ijtimoiy va psixologik maydonda shakllanadi.

Korrupsiyani faqat shaxsiy ochko‘zlik bilan izohlash yetarli emas. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mansabdor shaxs ma‘lum elita doirasiga kirgach, u yerda shakllangan norasmiy qoidalarni ichki norma sifatida qabul qiladi va bu holat korrupsiyani ijtimoiy-psixologik odatga aylantiradi [3].

Alohida ta‘kidlash joizki, jamiyatimizdagi ayrim ijtimoiy odatlar — mansabdor shaxslarga iltifot ko‘rsatish, ularning oilaviy tadbirlariga homiylik qilish, farzandlariga yordam berish, nufuzli davralarga taklif qilish kabi holatlar — ongli yoki ongsiz ravishda psixologik qaramlik mexanizmlarini shakllantirishi mumkin [11]. Bu esa korrupsiyaga qarshi kurashda faqat huquqiy choralar yetarli emasligini, balki tarbiyaviy va etik profilaktika zarurligini ko‘rsatadi [4].

Tadqiqotning maqsadi — psixologik korrupsiya fenomenining nazariy asoslarini ochib berish, uning asosiy mexanizmlarini tahlil qilish, an‘anaviy korrupsiyadan farqli va xavfli

jihatlarni yoritish hamda ushbu hodisaning oldini olishga qaratilgan profilaktik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

psixologik korrupsiya tushunchasining mazmunini aniqlashtirish;

uning asosiy mexanizmlarini (minnatdorlik tuzog‘i, ijtimoiy qaramlik, “oltin ko‘prik” va‘dasi) tahlil qilish;

isbotlashdagi murakkablik sabablarini ochib berish [10];

jamiyatdagi ijtimoiy odatlarning ushbu jarayonga ta‘sirini ko‘rsatish;

xalqaro tavsiyalar asosida profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

Mazkur maqola psixologik korrupsiya masalasini huquq, psixologiya va ijtimoiy etika kesishgan nuqtada ko‘rib chiqadi [20] hamda korrupsiyaga qarshi kurashda yangi nazariy yondashuvni taklif etadi.

Methods (Tadqiqot metodologiyasi)

Mazkur tadqiqot psixologik korrupsiya fenomenini kompleks yondashuv asosida o‘rganadi. Ushbu yondashuv huquqshunoslik, ijtimoiy psixologiya, xulq-atvor iqtisodiyoti va institutsional nazariya kesishgan nuqtada shakllantirildi. Psixologik korrupsiya moddiy almashinuvsiz yuzaga kelgani sababli, uni an‘anaviy kriminologik yoki moliyaviy monitoring usullari orqali aniqlash mushkul. Shu bois tadqiqot metodologiyasi ko‘proq xulq-atvor mexanizmlari, ijtimoiy ta‘sir nazariyalari va institutsional ishonch yemirilishi konsepsiyalariga tayanadi [24].

Tadqiqotda shaxsning qaror qabul qilish jarayonida ratsionallikdan ko‘ra psixologik ta‘sirlarga ko‘proq berilishi nazariy asos sifatida olindi. [23]

Lavozim ierarxiyasi, autoritet bosimi va xizmat munosabatlari shaxs xulqiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi mumkinligi metodologik asos sifatida qabul qilindi. [25]

Korrupsiyaning yashirin ko‘rinishlaridan biri mansabdor shaxsga kelajakda va‘da qilinadigan lavozim yoki imtiyozlar bilan bog‘liq. Bu holatda noqonuniy manfaat hozir emas, balki kelajak bilan bog‘lanadi va shaxsning qaroriga psixologik ta‘sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotning nazariy poydevori bir necha fundamental konsepsiyalarga asoslanadi. Avvalo, ijtimoiy psixologiyada keng qo‘llaniladigan o‘zaro javob qaytarish (reciprocity) prinsipi nazariyasi asos qilib olindi. Bu prinsipni chuqur tadqiq qilgan olimlardan biri — Robert Cialdini bo‘lib, u inson ijtimoiy munosabatlarda o‘ziga qilingan yaxshilikni qaytarishga psixologik majburiyat sezishini isbotlagan [5]. Psixologik korrupsiyada aynan shu mexanizm “minnatdorlik tuzog‘i” sifatida namoyon bo‘ladi. Xususan, “minnatdorlik tuzog‘i” mexanizmi orqali mansabdor shaxsda javoban yaxshilik qilish majburiyati hissi shakllanib, bu holat keyinchalik noqonuniy qarorlar qabul qilishga psixologik zamin yaratadi.

Shuningdek, tadqiqotda ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi qo‘llanildi. Ushbu nazariya mualliflaridan biri — Henri Tajfel bo‘lib, unga ko‘ra, shaxs o‘zini muayyan ijtimoiy guruh bilan identifikatsiya qilgan sari, uning qarorlarida guruh manfaatlari ustuvor bo‘la boshlaydi [6]. Amaldorning elita davralariga, nufuzli ijtimoiy tarmoqlarga jalb qilinishi psixologik

korrupsiyaning “ijtimoiy qaramlik” mexanizmini tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, tadqiqotda manfaatlar to‘qnashuvi (conflict of interest) va institutsional ishonch nazariyalariga murojaat qilindi. Institutsional ishonch yemirilishini tahlil qilgan olimlardan — Douglass North — institutlar samaradorligi shaxsiy manfaatlar ustuvorligi bilan izohlanishini ko‘rsatadi. Psixologik korrupsiyada aynan shaxsiy ma’naviy bog‘liqlik institut me’yorlaridan ustun keladi [7].

Arastu, ayniqsa, ko‘p jinoyatlarning birlamchi ehtiyojlar (ovqat, kiyim-kecha, boshpana) yetishmovchiligidan emas, balki ortiqchaboylikka, hashamatga va cheksiz hokimiyatga chanqoqlikdan kelib chiqishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga u “tug‘ma jinoyatchi” konsepsiyasini qat’iyan rad etib, insonning qadrlı yoki razil bo‘lib shakllanishi o‘z xulq-atvori, tarbiyasi va tanloviga bog‘liq ekanini urg‘ulaydi [8]. Ushbu pozitsiya korrupsiyaviy jinoyatchilikning ijtimoiy-madaniy va axloqiy determinantlarini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Metodologik jihatdan tadqiqot quyidagi usullarga tayanadi:

Tahliliy usul (analytical method): psixologik korrupsiyaning tarkibiy elementlari va mexanizmlarini ajratib ko‘rsatish.

Taqqoslash usuli (comparative method): an’anaviy moddiy korrupsiya va psixologik korrupsiya o‘rtasidagi farqlarni aniqlash.

Keys-stadi (case study): real hayotiy vaziyatlar va tipik ssenariylar asosida mexanizmlarni modellashtirish.

Institutsional yondashuv: amaldor xulq-atvorining institut me’yorlari bilan ziddiyatini tahlil qilish.

Normativ-huquqiy tahlil: korrupsiyaga qarshi mavjud mexanizmlarning psixologik korrupsiyani qamrab ololmaslik sabablarini aniqlash hamda European Public Prosecutor’s Office tavsiyalari asosida profilaktik choralarni baholash.

Ushbu metodologiya psixologik korrupsiyani faqat huquqiy hodisa sifatida emas, balki xulq-atvoriy, ijtimoiy va institutsional jarayon sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Natijada tadqiqot korrupsiyaning ko‘rinmas, ammo chuqur ildiz otgan mexanizmlarini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

Results (Tadqiqot natijalari)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, psixologik korrupsiya yuqori korrupsiya xavfi mavjud bo‘lgan muhitlarda tezroq shakllanadi [27].

Tashkilot ichidagi etika va xizmat madaniyati sust bo‘lgan joylarda psixologik korrupsiya ko‘proq uchrashi aniqlandi. [29]

Shuningdek, psixologik korrupsiya an’anaviy korrupsiyadan ko‘ra murakkabroq, yashirinroq va tizimliroq ta’sir mexanizmlariga ega. Unda moddiy almashinuv yo‘qligi sababli, jarayon tashqi kuzatuvchi uchun “oddiy ijtimoiy munosabatlar” sifatida namoyon bo‘ladi, biroq amalda amaldorning qaror qabul qilish erkinligi bosqichma-bosqich cheklanadi. Natijalar uch asosiy mexanizm va ularni kuchaytiruvchi ijtimoiy omillar mavjudligini ko‘rsatdi.

1. “Minnatdorlik tuzog‘i” mexanizmi

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, amaldorga muntazam ravishda ko‘rsatiladigan “beg‘araz” e‘tibor, hurmat va yordam vaqt o‘tishi bilan psixologik majburiyat hissini shakllantiradi. Bu jarayon ijtimoiy psixologiyada tasvirlangan o‘zaro javob qaytarish printsipiga [5] mos keladi. Inson ong ostida o‘ziga qilingan yaxshilikni qaytarishga intiladi. Amaldor esa ushbu majburiyatni xizmat vakolatlari doirasida “qaytarish” yo‘lini tanlaydi.

Bu mexanizm odatda quyidagi bosqichlarda rivojlanadi:

doimiy e‘tibor va hurmat ko‘rsatish;

kichik ijtimoiy yordamlar (tadbir tashkil etish, oilaviy masalalarda ko‘mak);

yaqinlik hissini shakllantirish;

kelgusida xizmat qarorlarida xolislikning pasayishi.

Natijada amaldor o‘z qarorini pora sifatida emas, balki “insoniylik”, “do‘stlik”, “minnatdorlik” sifatida qabul qiladi. Bu esa huquqiy baholashni nihoyatda murakkablashtiradi.

2. Ijtimoiy qaramlik mexanizmi

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, amaldorni ma‘lum ijtimoiy elita, nufuzli davralar, yopiq uchrashuvlar va eksklyuziv tadbirlarga jalb qilish orqali unda muayyan guruhga tegishlilik hissi shakllantiriladi [6]. Bu jarayonda amaldor o‘zini ushbu doiraning ajralmas a‘zosi sifatida his qila boshlaydi.

Buning oqibatida:

qarorlar qonuniy mezonlardan ko‘ra guruh manfaatiga moslasha boshlaydi;

amaldor ongida “bizniki” va “boshqalar” tafovuti paydo bo‘ladi;

xolislik ijtimoiy identifikatsiya bilan almashinadi.

Bu jarayon ochiq porasiz sodir bo‘ladi, biroq uning ta‘siri tizimli va uzoq muddatli bo‘ladi.

3. “Oltin ko‘prik” va’dasi mexanizmi

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, eng xavfli mexanizmlardan biri — amaldorga hozir emas, balki kelajakda yuqori lavozim, maslahatchilik, yuqori maoshli ish o‘rni va’da qilinishi hisoblanadi [9]. Bu jarayonda hech qanday noqonuniy harakat sodir etilmaydi, biroq amaldorning kelajakdagi shaxsiy manfaatlarini uning hozirgi xizmat qarorlariga ta‘sir ko‘rsata boshlaydi.

Natijada:

amaldor ongida kelajakdagi qulayliklar hozirgi xolislikdan ustun turadi;

qarorlar ong osti ravishda “kelajak investitsiyasi” sifatida [9] shakllanadi;

manfaatlar to‘qnashuvi yuzaga keladi, biroq u huquqiy jihatdan qayd etilmaydi.

4. Isbotlashning deyarli imkonsizligi

Natijalar psixologik korrupsiyaning eng muhim xususiyati — uning isbotsizligidir [10], degan xulosani berdi. Chunki:

pul o‘tkazmasi yo‘q;

moddiy dalil yo‘q;

yozma kelishuv yo‘q;

munosabatlar ijtimoiy va norasmiy tusda.

Bunday sharoitda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faqat oqibatni ko‘radi, sababni esa aniqlay olmaydi.

5. Jamiyatdagi ijtimoiy odatlarning roli

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ayrim ijtimoiy odatlar psixologik korrupsiya uchun qulay muhit yaratadi [11]:

mansabdorlarga ortiqcha iltifot ko‘rsatish madaniyati;

oilaviy tadbirlarda homiylik; “tanish-bilishchilik”ni odatiy hol deb qabul qilish;

amaldorni alohida hurmat bilan ajratish.

Bu odatlar ongli ravishda korrupsiya sifatida qabul qilinmaydi, biroq aynan shu muhitda psixologik qaramlik mexanizmlari ildiz otadi.

6. Huquqiy bo‘shliq va institutsional zaiflik

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, amaldagi korrupsiyaga qarshi qonunchilik moddiy manfaatga qaratilgan. Psixologik ta’sir, ma’naviy qaramlik, ijtimoiy bog‘liqlik kabi omillar normativ hujjatlarda aks etmagan [13]. Shu sababli:

etik me’yorlar huquqiy majburiyat darajasiga ko‘tarilmagan;

manfaatlar to‘qnashuvi tor talqin qilinadi;

“sovutish davri” amaliyoti yetarli emas;

aloqalar deklaratsiyasi mavjud emas.

Natijada psixologik korrupsiya qonuniy mexanizmlar oralig‘idagi “ko‘rinmas hudud”da shakllanadi.

Umumiy xulosa sifatida, tadqiqot natijalari psixologik korrupsiyaning uch bosqichli mexanizm asosida — minnatdorlik, ijtimoiy identifikatsiya va kelajak manfaat va’dasi orqali — amaldor irodasini bosqichma-bosqich cheklashini ko‘rsatdi. Bu jarayon qonunga zid ko‘rinmasada, adolat va xolislik tamoyillarini tizimli ravishda yemiradi.

Discussion (Muhokama)

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, institutsional shaffoflik va halollik mexanizmlari sust bo‘lgan tizimlarda psixologik korrupsiya ildiz otadi. [26]

Tadqiqot natijalari psixologik korrupsiya hodisasi korrupsiyaga qarshi kurashning amaldagi nazariy va huquqiy doirasidan tashqarida qolayotganini ko‘rsatadi. An’anaviy yondashuvlarda korrupsiya moddiy manfaat bilan bog‘lanadi va isbotlash mexanizmlari moliyaviy izlar, aktivlar, bitimlar hamda bevosita almashinuvga tayanadi. Psixologik korrupsiyada esa qaror qabul qilish jarayoni shaxsning ichki motivatsiyasi, ijtimoiy bog‘liqligi va ma’naviy majburiyati orqali shakllanadi. Shu sababli bu hodisa ko‘proq xulq-atvoriy buzilish bo‘lib, uning oqibati huquqiy, sababi esa psixologik va ijtimoiydir [12].

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, psixologik korrupsiya mohiyatan manfaatlar to‘qnashuvining eng murakkab ko‘rinishidir [18]. Klassik manfaatlar to‘qnashuvida amaldorning shaxsiy iqtisodiy manfaati mavjud bo‘ladi. Bu yerda esa manfaat ma’naviy, ijtimoiy yoki kelajakdagi kutilma ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Natijada amaldor o‘z xatti-harakatini pora sifatida emas, balki “insoniy munosabatlarga javob” sifatida qabul qiladi. Bu esa huquqiy ong bilan axloqiy ong o‘rtasida tafovut paydo qiladi.

Mazkur hodisa institutsional ishonchni yemiradi. Institutlar shaxsiy munosabatlardan ustun bo‘lishi kerak bo‘lgan joyda, aksincha, shaxsiy bog‘liqlik institut me’yorlarini siqib

chiqaradi. Bu jarayon ochiq qonunbuzarlik ko‘rinishida emas, balki xolislikning sekin-asta pasayishi orqali sodir bo‘ladi. Uzoq muddatda esa bu tizimli adolatsizlikka olib keladi.

Muhokamada muhim jihatlardan biri — mavjud qonunchilik va etik me‘yorlarning psixologik ta’sirlarni qamrab olmasligidir. Amaldor sovg‘a olmasa, pul olmasa, rasmiy manfaatdorlik ko‘rinmasa — uning qarorlariga ta’sir ko‘rsatilganini huquqiy baholash qiyin. Shu bois korrupsiyaga qarshi siyosatda etik profilaktika va xulq-atvoriy xavflarni boshqarish tushunchalarini kuchaytirish zarur.

Xalqaro amaliyotda bu yo‘nalishda muayyan yondashuvlar shakllanmoqda. Xususan, European Public Prosecutor’s Office tavsiyalarida sobiq amaldorlar uchun “sovtutish davri”, aloqalar va manfaatlar doirasini kengaytirilgan deklaratsiya qilish, hamda etik treninglar orqali amaldorlarni psixologik ta’sir shakllarini tanishga o‘rgatish zarurligi ta’kidlanadi. Bu yondashuv psixologik korrupsiyani jazolashdan ko‘ra, uning oldini olishga qaratilgan.

Muhokama natijalariga ko‘ra, psixologik korrupsiya bilan kurashishda quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

manfaatlar to‘qnashuvi tushunchasini ma’naviy va ijtimoiy qaramlikni ham qamrab oladigan tarzda kengaytirish;

amaldorlar uchun ijtimoiy aloqalar shaffofligini ta’minlash;

etik kodekslarda “minnatdorlik tuzog‘i” va “kelajak va’dasi” kabi tushunchalarni aks ettirish;

qaror qabul qiluvchi shaxslar uchun muntazam etik va psixologik treninglar joriy etish;

tarbiyaviy yondashuv orqali jamiyatda mansabdor shaxsga nisbatan ortiqcha iltifot ko‘rsatish madaniyatini qayta ko‘rib chiqish.

Ilmiy adabiyotlarda inson qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir qiluvchi omillar orasida ijtimoiy bosim, minnatdorlik hissi, tegishlilik (belongingness) va kelajakdagi kutilmalar alohida o‘rin tutishi qayd etiladi. Xususan, Robert Cialdini tomonidan asoslangan reciprocity (o‘zaro javob qaytarish) prinsipi [5] shuni ko‘rsatadiki, inson o‘ziga qilingan yaxshilikni qaytarishga ong osti majburiyat sezadi. Psixologik korrupsiyada bu majburiyat rasmiy vakolatlar orqali “qaytariladi”, natijada amaldor o‘z qarorini pora sifatida emas, ijtimoiy burch sifatida qabul qiladi.

Shu bilan birga, Henri Tajfel ilgari surgan ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi amaldorning elita davralariga jalb qilinishi, yopiq ijtimoiy tarmoqlarga kiritilishi orqali uning qarorlarida “guruh manfaatlarini” ustuvor bo‘lishini tushuntiradi [6]. Bu holatda xolislik shaxsiy emas, guruhiy identifikatsiya bilan almashinadi. Natijada amaldor o‘zini qonun vakili sifatida emas, muayyan ijtimoiy doiraning vakili sifatida tutadi.

Institutsional iqtisodiyot doirasida Douglass North institutlarning barqarorligi shaxsiy manfaatlar institut me‘yorlaridan ustun kelganda yemirilishini ta’kidlaydi [7]. Psixologik korrupsiya aynan shu nuqtada institutlarni zaiflashtiradi: shaxsiy ma’naviy bog‘liqlik rasmiy me‘yorlardan kuchliroq bo‘lib qoladi.

Xulq-atvor iqtisodiyoti nuqtai nazaridan esa, Daniel Kahneman ta’riflagan kognitiv og‘ishlar (cognitive biases) muhim rol o‘ynaydi [14].

Xususan:

commitment bias — avvalgi ijtimoiy yaqinlikni “oqlash” uchun keyingi qarorlarni moslashtirish;

halo effect — shaxsning ijobiy fazilatlarini uning manfaatdorligini koʻrmaslikka olib kelishi;

norm of reciprocity — minnatdorlikni rasmiy qaror bilan qaytarish.

Bu ogʻishlar amaldorning ongida noqonuniylik hissini emas, balki “toʻgʻri ish qilayotganlik” hissini shakllantiradi.

Nobel tinchlik mukofoti laureati Oskar Arias Sanchesning chuqur psixologik tahliligakoʻra, korrupsiya avvalo shaxsning oʻz-oʻziga qarshi qilgan zarbasidir [15]. Lotincha “corruptio”(buzilish, chirish) soʻzidan kelib chiqqan holda, korrupsiya insonning ichki axloqiy yaxlitligining parchalanishidir. Mutaxassislar qayd etganidek, korrupsiyaga berilgan shaxs nafaqat axloqiy jihatdan degradatsiyaga uchraydi, balki psixologik jihatdan ham doimiy ichki ziddiyat, vijdon azobi, ruhiy tanglik va oʻz-oʻziga nisbatan hurmatsizlik kabi ogʻir holatlarga duch keladi.

Muhokama shuni koʻrsatadiki, psixologik korrupsiya mohiyatan koʻrinmas manfaatlar toʻqnashuvidir. Amaldagi qonunchilik manfaatni asosan moddiy koʻrinishda talqin qiladi. Maʼnaviy qaramlik, ijtimoiy tegishlilik yoki kelajakdagi lavozim vaʼdasi normativ baholash doirasiga kirmaydi. Natijada huquqiy boʻshliq yuzaga keladi.

Xalqaro institutsional amaliyotda ushbu xavfni kamaytirish uchun profilaktik mexanizmlar shakllanmoqda. Xususan, European Public Prosecutor’s Office tavsiyalarida:

cooling-off period (sovutish davri) [17],

aloqalar va manfaatlar doirasini kengaytirilgan deklaratsiya qilish [18],

etik va xulq-atvoriy treninglar orqali amaldorlarni psixologik taʼsir shakllarini tanishga oʻrgatish zarurligi taʼkidlanadi.

Muhokama natijalariga koʻra, psixologik korrupsiya bilan kurashish jazolash mexanizmlaridan koʻra oldini olish, etik ongni shakllantirish [16] va ijtimoiy normalarni qayta koʻrib chiqish orqali samaraliroq boʻladi. Chunki bu hodisa jinoyat sodir boʻlishidan oldin, qaror qabul qilish ongida shakllanadi.

Shuningdek, jamiyatdagi ayrim odatlar — mansabdorga ortiqcha iltifot koʻrsatish, oilaviy tadbirlarga homiylik, “tanish-bilishchilik”ni ijtimoiy norma sifatida qabul qilish — psixologik korrupsiya uchun qulay ijtimoiy muhit yaratishi ilmiy jihatdan asoslandi. Demak, korrupsiyaga qarshi kurash faqat huquqiy emas, balki madaniy va tarbiyaviy islohotlarni ham talab qiladi.

Shunday qilib, muhokama psixologik korrupsiya huquqiy emasdek koʻringan, ammo huquqiy oqibatlarga olib keluvchi ijtimoiy-psixologik jarayon ekanini koʻrsatadi. Uni faqat jinoyat sifatida emas, balki institutsional xulq-atvor xavfi sifatida baholash korrupsiyaga qarshi kurash strategiyasini yangi bosqichga olib chiqadi.

Conclusion and Recommendations (Xulosa va takliflar)

Mazkur tadqiqot psixologik korrupsiya korrupsiyaning moddiy almashinuvga tayanmaydigan, biroq amaldor qarorlarining xolisligini tizimli ravishda yemiradigan shakli ekanini ilmiy asosda koʻrsatdi. Ushbu hodisa huquqiy belgilar bilan emas, balki xulq-atvoriy mexanizmlar, ijtimoiy identifikatsiya, minnatdorlik hissi va kelajakdagi kutilmalar

orqali ishlaydi. Natijada amaldor qonunni buzayotganini anglamagan holda, qaror qabul qilish jarayonida shaxsiy ma’naviy bog‘liqlikni ustuvor qo‘ya boshlaydi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, psixologik korrupsiya:

manfaatlar to‘qnashuvining ko‘rinmas shaklini yuzaga keltiradi;

institutsional ishonchni sekin-asta yemiradi;

amaldagi korrupsiyaga qarshi normativ mexanizmlar doirasidan tashqarida qoladi;

ijtimoiy odatlar va madaniy stereotiplar bilan oziqlanadi.

Shu bois ushbu hodisani faqat jinoyat-huquqiy kategoriya sifatida emas, balki institutsional xulq-atvor xavfi sifatida tan olish zarur.

Ilmiy tahlillar va xalqaro yondashuvlar, xususan European Public Prosecutor’s Office tavsiyalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi.

Normativ-huquqiy takliflar

1. Manfaatlar to‘qnashuvi tushunchasini kengaytirib, ma’naviy va ijtimoiy qaramlik holatlarini ham qamrab oladigan ta’rifni qonunchilikka kiritish.

2. Sobiq amaldorlar uchun majburiy sovetlash davrini joriy etish va uning amaliy nazorat mexanizmlarini kuchaytirish.

3. Amaldorlar uchun kengaytirilgan aloqalar deklaratsiyasi tizimini joriy etish (ijtimoiy, professional va norasmiy aloqalarni ochiqlash).

Institutsional takliflar

4. Davlat organlarida etik komissiyalar vakolatlarini kengaytirib, psixologik ta’sir holatlarini baholash mezonlarini ishlab chiqish.

5. Qaror qabul qiluvchi shaxslar uchun majburiy etik va xulq-atvoriy risklar bo‘yicha treninglar joriy etish.

6. Kadrlar siyosatida ijtimoiy yaqinlik va norasmiy bog‘liqlik xavfini inobatga oluvchi rotatsiya mexanizmlarini kuchaytirish.

Ijtimoiy-tarbiyaviy takliflar

7. Jamiyatda mansabdorlarga nisbatan ortiqcha iltifot ko‘rsatish madaniyatini tanqidiy qayta ko‘rib chiqish.

8. Oliy ta’lim muassasalarida “psixologik korrupsiya” tushunchasini korrupsiyaga qarshi ta’lim dasturlariga kiritish.

9. Davlat xizmatchilarida xolislik va institutsional sadoqatni shakllantiruvchi axloqiy tarbiya dasturlarini ishlab chiqish.

Ilmiy-nazariy xulosa

Psixologik korrupsiya huquqiy dalillar bilan emas, balki psixologik bog‘liqlik bilan ishlaydi. Shu sababli unga qarshi kurash ham jazolashdan ko‘ra, oldini olish, etik ongini shakllantirish va ijtimoiy normalarni transformatsiya qilishga qaratilishi lozim.

Mazkur maqola korrupsiyani talqin qilish doirasini kengaytiradi va uni faqat moddiy manfaat bilan cheklash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Korrupsiyaning eng xavfli shakli — bu pul bilan emas, balki insonning vijdoni, minnatdorligi va ijtimoiy tegishliligi orqali boshqariladigan shaklidir.

Shu ma’noda, psixologik korrupsiyani ilmiy muomalaga kiritish korrupsiyaga qarshi kurash nazariyasini yangi bosqichga olib chiqadi hamda profilaktik, etik va institutsional yondashuvlarni ustuvor yo‘nalishga aylantirish zaruratini asoslaydi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki [21], korrupsiyaga qarshi samarali kurash jazoni kuchaytirish bilan emas, balki shaxsda axloqiy immunitet, mustaqil fikrlash va ijtimoiy bosimlarga qarshi turish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Bu esa tarbiyaviy yondashuvning ustuvorligini ilmiy jihatdan asoslaydi [4].

Xulosa qilib aytganda, davlat xizmatchilarining ma’muriy etikasi va good governance tamoyillari psixologik korrupsiyaga qarshi eng muhim profilaktik vositadir. [30]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR(REFERENCES):

1. OECD. Behavioural Insights for Public Integrity. <https://www.oecd.org/gov/ethics/behavioural-insights-for-public-integrity.htm>
2. European Public Prosecutor’s Office — EPPO official publications. <https://www.eppo.europa.eu/en/publications>
3. Transparency International. Corruption and Social Norms. <https://www.transparency.org/en/publications>
4. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Education for Justice – Anti-Corruption. <https://www.unodc.org/e4j/en/anti-corruption.html>
5. Robert Cialdini. Influence: The Psychology of Persuasion. <https://www.influenceatwork.com>
6. Henri Tajfel. Social Identity Theory. <https://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html>
7. Douglass North. Institutions and Economic Performance. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/north/lecture/>
8. Aristotle. Nicomachean Ethics (classical text online). <http://classics.mit.edu/Aristotle/nicomachaen.html>
9. World Bank. Corruption, Conflict of Interest and Governance. <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/anti-corruption>
10. United Nations Development Programme (UNDP). Fighting Corruption Through Integrity. <https://www.undp.org/publications>
11. Harvard University — Social Norms and Corruption Research. <https://scholar.harvard.edu>
12. Stanford Encyclopedia of Philosophy — Ethics and Corruption. <https://plato.stanford.edu/entries/corruption/>
13. Council of Europe (GRECO). Conflict of Interest Guidelines. <https://www.coe.int/en/web/greco>
14. Daniel Kahneman. Thinking, Fast and Slow. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2002/kahneman/facts/>
15. Óscar Arias Sánchez — Anti-corruption speeches and materials. <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1987/arias/>

16. OECD. Public Integrity Handbook. <https://www.oecd.org/gov/ethics/oecd-public-integrity-handbook.pdf>
17. European Commission — Cooling-off periods in public service. https://ec.europa.eu/info/policies/ethical-standards-public-office_en
18. Transparency International. Conflict of Interest in Public Office. <https://www.transparency.org/en/our-priorities/public-integrity>
19. UNODC. Corruption Prevention Toolkit. <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/toolkit.html>
20. World Economic Forum. Behavioural Approaches to Anti-Corruption. <https://www.weforum.org/reports>
21. University of Cambridge — Moral Psychology and Governance. <https://www.cam.ac.uk/research>
22. University of Oxford — Ethics in Public Administration. <https://www.ox.ac.uk/research>
23. Yale University — Psychology of Decision Making. <https://www.yale.edu/research>
24. Princeton University — Institutional Trust Research. <https://www.princeton.edu/research>
25. Massachusetts Institute of Technology — Social Influence & Authority research. <https://www.mit.edu/research>
26. Brookings Institution — Governance and Integrity. <https://www.brookings.edu/topic/governance/>
27. RAND Corporation — Corruption Risk Assessment. <https://www.rand.org/research>
28. World Justice Project — Rule of Law and Integrity. <https://worldjusticeproject.org>
29. United Nations Global Compact — Ethics and Corporate Governance. <https://unglobalcompact.org/library>
30. European Ombudsman — Ethics and Good Administration. <https://www.ombudsman.europa.eu/en>